

A romániai magyar civil szféra természetrajzához

Mottó:

*"A legnagyobb veszély, ami egy népet fenyeget, nem az, hogy szolgaságba süllyed,
és hatalmasabb, nagyobb számú, erőszakosabb nép számára dolgoznia kell.
Szolganépek lehetnek nagyok, a szegénység, a munka,
a megalázás ellenére élhetnek magas sorsot.
A legnagyobb veszély, ami egy népet fenyeget, hogy primitívvé válik, hogy
eldobja magától
a tudatos gondolkozást és tudatos gondolkodót, s ezzel a tudatlanság óceánjába
merül."*

(Hamvas Béla: A vízöntő)

Somai József vitaindítója azzal kezdődik, hogy meg kell vizsgálni: hol a helye, mi a szerepe, milyen funkciókat tölt be és mi a súlya a civil szférának. A kérdés annál bonyolultabb, mivel kisebbségben élő társadalom (egyesek szerint "féltársadalom") civil szférájáról van szó. 1989-et követően rövid időre felcsillant a remény, hogy Kelet-Közép-Európa, azon belül pedig Románia, Erdély a nyitott, demokratikus együttműködést kereső civil társadalmak térsége lesz. Ezt a reményt a térségben rendkívül gyorsan és hatékonyan végigsöprő "forradalmak" táplálták, de az átalakulás nehézségei közepette kiderült, hogy a kezdeti remények jó része illúzió volt. Ma már tudjuk, hogy "sem a »kapitalista jövőbe« való gyors és sikeres megérkezés, sem pedig az »arany múltba« fordulás harmadikutas ígérete nem jelentenek megoldást a társadalom és a gazdaság problémáira"¹. Ebben a helyzetben a civil társadalom szinte teljes hiánya, de legalábbis rendkívüli gyengesége tovább nehezítette a demokratikus politikai rendszer kialakulását és megszilárdulását.

A romániai magyar társadalom átpolitizált közléte, illetve a kisebbségi léttel kapcsolatos állandó készültség 1989-et követően a civil szféra sajátos kialakulását hozta. Miután a "helikopter elszállt"², az évekig visszafojtott "cselekvési kényszer"³ hirtelen felszínre tört, lépten-nyomon alakultak és újraalakultak a legkülönbébb nonprofit szervezetek.

Abban a társadalomban, amelyben az elszakadt nemzetrészt politikai ereje önmagát civilként határozza meg, és mindez jogilag is elfogadott - a civil szektor értelmezése bizonyos magyarázatra szorul, mielőtt a fejlődési szakaszokról kezdünk el beszélni. A fogalomtisztázás során nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy milyen eredményeket tud felmutatni, mi az, amit ez a politikai beállítottság elért a romániai magyarság számára egy sokáig ellenséges államhatalommal szemben. Idekívánkozik Boldizsár Iván 1935-ös megjegyzése, aki az erdélyi magyarságot a vízbe dobott emberhez hasonlította, akinek előbb-utóbb el kell döntenie, hogy megtanul úszni, vagy minden körülmények között szárazföldi lény marad, és a vízben élők egyetlen mozdulatát sem utánozza. Ehhez azonban valamiféle fejlődőképes identitás megjelenésére van szükség, amely lehet a közösség belső energiája (a romániai magyar kisebbség erről a belső energiáról tesz tanúbizonyságot a választási részvétel során, illetve az RMDSZ körüli egység eddigi fenntartásával is), de lehet külső hatások elleni védekezés is (lehet, hogy magát az egységet is az államhatalommal szembeni félelem tartja fenn).

Lássuk előbb, miért is kell egyáltalán egy demokráciában civil társadalomról beszélni? Rendkívül sok választ lehetne megfogalmazni erre a kérdésre, én azonban most csak egyre térnék ki. Az állampolgárság általánosabb szemlélete és a civil társadalom követelményeinek kirekesztőbb értelmezése között különbség van, vagyis nem minden állampolgár civil, léteznek a "nem civil állampolgárok"⁴, másképpen: léteznek olyan állampolgárok, akik rendelkeznek politikai jogokkal, azonban nem vetik alá magukat a közösségi lét korlátozásainak, a civil világ együttélési normáinak. Tehát az állampolgári jogokhoz (politikai társadalom) kapcsolódó egyetemesség nem mondható el a "civil társadalom" tagságáról, amely jóval szelektívebb, korlátozottabb.

Meggyőződésem, hogy a kialakulóban lévő új demokráciákra hatással van a civil társadalom fejlettségi foka, annak

szilárdsága és struktúrája, a másik oldalról nézve pedig a "nem civilek" komoly kihívások elé állíthatják a politikai demokrácia kialakulásának folyamatát. Posztkommunista tapasztalataink azt mutatják, hogy "a demokratizálódás irányában tett erőfeszítéseket beárnyékolják az individualizmus antiszociális formái, de azon csoportosulások kibontakozása is, amelyek megakadályozzák, aláaknázzák a civil társulások kialakulását"⁵. Ennek az egyik legismertebb formáját Whitehead egyszerűen "maffiá"-nak nevezi. A maffia ma már nem a bűnözés egyértelmű ügye, hanem a politikai kooptálás és ellenőrzés hálózatát képezi, amely éppen az új demokráciákban kerül leginkább előtérbe, hiszen a lakosság nagy aránya nem rendelkezik a demokratikus politika korábbi tapasztalatával, és erőforrásai sincsenek ennek kipróbálására. A maffia gyorsabban alakul ki és szilárdul meg, mint a civil társadalom, főleg ott, ahol az előjogok és a tulajdon követelése politikailag vitatható. Ehhez jön hozzá a régi rendszer széthullása után továbbra is fennmaradt formák követelése. Ezek olyan jellegzetes viszonyok, amelyek egyértelműen nyomonkövethetők Romániában is.

Túllépve azon, hogy nem szabad összetéveszteni a civil társadalmat a maffiával, hiszen ez utóbbi nagymértékben aláássa a demokratikus konszolidációt, el kell ismernünk, hogy nemcsak a maffia képes a demokrácia ellen hatni, hanem maga a társadalmi tőke is (lásd: Chilében a Pinochetet támogató középosztályt, vagy Dél-Afrikában a fehér kisebbség civil szervezeteit, de tudunk rá példát mutatni Erdélyben is). És akkor még nem is említettük a politikai ellenállás nem civil formáit, mint az ETA-t Baszkföldön, vagy az IRÁ-t Írországbán. Egy definíciót kell bevezetnünk, hogy követhetők legyenek a továbbiakban mondottak. Használjuk itt Philippe Schmitter meghatározását, amely szerint a civil szervezetek rendszere:

1. viszonylag független a kormányzattól, illetve a gazdasági élet minden szereplőjétől (termelőktől és újraelosztóktól egyaránt) - kettős autonómia;
2. képes fellépni az érdekei képviseletében - kollektív cselekvés⁶;
3. nem törekszik a politikai és/vagy gazdasági elit helyébe lépni, sem pedig felelősséget vállalni az államirányítás egészében - a bitorlás kizárása;
4. a politikai élet által konstruált szabályok között marad - civilitás.

A meghatározást szem előtt tartva és tapasztalatainkra alapozva el kell fogadnunk, hogy míg a politikai demokrácia területileg többnyire behatárolható, addig a társadalmi tőke nagyon egyenlőtlenül oszlik meg ezeken a területeken, így a civil szervezetek sincsenek egyenlően elosztva az állam területén. Sem a piac (a nagyjövedelműeket részesíti előnyben), sem pedig az állam (a politikai pártok legjobban szervezett változataira támaszkodik) nem tudja egyenletessé tenni a civil szervezetek megoszlását, így - Francis Fukuyama szavaival élve - a demokratikus élet minőségének erőteljes regionális és helyi változatai vannak.

Ha pedig elfogadjuk azt a tételt, hogy egy közösség fejlettségi szintjétől függ önszerveződési készsége, és figyelembe vesszük, hogy a romániai magyar kisebbség a civil társadalom építésében előnyre tett szert a román többséggel szemben⁷, akkor ennek megfelelően mindenképpen várható volt egy ilyen sokszínű romániai magyar civil hálózat kialakulása. Bár az is igaz, hogy a közéletben ezidáig a politikai párt jelenti a szerveződési csúcst, talán ezzel magyarázható, hogy az erdélyi magyar civil szerveződések nagyon hamar politikai attitűdöket is megjelenítettek.

A civil szféra általam használt meghatározásának tisztázása, valamint az erdélyi magyar civil szféra beazonosítása után egyet kell értenem Somai Józseffel: a támogatások elosztásának kérdése valóban a civil szervezetek fennmaradásának a kérdésévé válik. Ugyanakkor a romániai magyar civil szféra saját döntése is, hogy többnyire csak a magyarországi állami forrásokra támaszkodik, márpedig egy támogató által fenntartott szervezet nem mondható függetlennek, de nem is számíthat működő civil szférának.

A Salat Levente által megjelenített hármas függőség kisebb fenntartásokkal nyomon követhető, azonban kérdéses, hogy ezeknek a forrásoknak az elosztásában valójában nem ugyanazok a felek vesznek-e részt, kinek-kinek megadva a maga forrását, "oszd meg és uralkodj" elvet követve. Természetesen ez sem működik ennyire tiszta típusként.

A román állam támogatásában nem várható komolyabb növekedés a következő években, azonban a gazdasági élet szponzorálási kultúrája már bonyolultabb kérdés, ugyanis nem teljesen arról van szó, hogy a törvények nem támogatják kellően ezt a problémát, hanem sokkal inkább arról, hogy nem alakult ki ennek a támogatási rendszernek a kultúrája. A probléma megfelelő vizsgálata a következő évek legfontosabb finanszírozási kérdése lesz a romániai magyar civil szféra számára. Ugyanakkor az összegében egyre inkább növekvő EU-s támogatások megszerzésében

valóban szükség lesz a civil szféra rendszerre alakulására, hiszen olyan követelményeknek kell megfelelni, amelyek másképpen nem teljesíthetők, főleg, hogy ebben a kérdésen Bukarestnek nagyon komoly előnye van.

De tovább kell lépni, hiszen a támogatás kérdése valóban létszükséglet, azonban nem határozhatja meg egy kialakuló civil szféra rendszerét, nem lehet kizárólagos alapja egy közösséget kiszolgáló hivatott civil szféra alakulásának. A civil szférának ki kell tudnia elégíteni szükségleteit az állam nélkül is, amennyiben valamilyes gazdasággal, tulajdonnal, szakképzettséggel, saját kultúrával és önálló etikai rendszerrel rendelkezik. De a civil szféra rendszerének kialakulásában nem a gazdasági függetlenség a leglényegesebb mozzanat, ennél sokkal több kell. Kell hozzá a közélet és a politika visszahódítása is, ami lehetetlen civil kurázsival nélkül. Én az önazonosság hiányát, az alattvalói tudat- és lelkiállapotból kiemelkedett egyén tömeges megjelenésének a hiányát sokkal súlyosabb problémának látom, mint a civil szféra támogatásának kérdését. Néhány évvel ezelőtt még azt írtam, hogy a középiskolás fiatalok olyan mozgalmakat indítottak el, amelyek méltán jelenthetnek mintát a felnőtt társadalom számára is. És ezek a fiatalok a '90-es évek első felében felismerték, hogy a helyzet olyan, hogy "rajtunk már csak mi segíthetünk", sok esetben saját zsebpénzüket felhasználva hajtották végre elképzeléseiket, valósították meg világmegváltó álmódosásaik egy részét. Ennek a világmegváltásnak a hiányát látom a rendszerre szerveződés félútján megtorpant romániai magyar civil szféra legnagyobb hiányosságának. Ez a civil társadalom még nem olyan társadalmi aréna, amelyben az egyéni érdekek, a csoportos cselekvés és a társadalmi szolidaritás terei átszövik egymást. És bár egyre erőteljesebben mutatkozik meg a társadalom-állam dichotómia, azonban ez a szembenállás sokkal inkább múltba forduló, amely az 1989 előtt fennálló diktatórikus uralomra reflektál, valamiféle állandó forradalomra buzdít. Sokszor úgy tűnik, hogy a hatalom felváltása - és nem visszaszorítása - a megfogalmazott cél. Azonban a "demokratikus átmenet akkor vezethet hosszú távon is stabil demokráciához, ha az önkorlátozó átalakítás kollektív élménnyé válik a társadalomban"⁸. A romániai magyar civil szféra legnagyobb hiányossága erre vezethető vissza, hiszen a közgondolkodás a kelleténél szegényebb politikai doktrínákban, túlpolitizált és alulinformált, és nem alkot saját magáról képet, amelyet aztán a politikával konfrontálhatna.⁹

Természetesen az állam is sokat tehet ebben a kérdésben, hiszen a civil szférának eddig tett engedmények Romániában sem számítanak garanciának, így a bizonytalanság problémája is folyamatosan ott lebeg, hiszen bármikor visszavonható. A függőségi rendszer ilyen kialakulása viszont túlmutat az egyszerű anyagi forrásoktól való függésen, sőt, talán azt mondanám, hogy éppen anyagi kérdésekben függ a legkevésbé a román államtól.

Sokkal fontosabbnak tartom megvizsgálni azt, hogy a folyamatos átalakulásban, mozgásban lévő romániai magyar társadalomban az egyház és a politika kapcsolatában (nevezzük ezt egyszerűbben egyház és állam kapcsolatában) újabb változás állt be. Ugyanis míg az ortodox államokban az egyház és állam különválasztása alig jelentkezik (nagy mértékben van jelen ez Romániában is), addig a nyugati társadalmi rend az "Add meg Istennek, ami az Istené és császárnak, ami a császáré" elven (és természetesen a római jogon) alapul. Márpedig az erdélyi magyar társadalom soha nem tudott teljesen beilleszkedni az ortodox társadalom szervezésébe, most azonban egyre erőteljesebben jelenik meg valamiféle civil társadalom, amelynek erkölcsi felfogása és gyakorlata sokban eltér az eddig megszokottaktól, így a civil szféra által kifejezhető mobilizációnak ilyen irányú mozgása is van. Kérdés, hogy valóban van-e ilyen hatása a még nem teljesen kiforrott romániai magyar civil szférának? Ennek a megvizsgálása, körülményeire lehet egy, a romániai magyar civil szférát vizsgáló kutatás alapja, amely reális helyzetelemzése lehet a rendszerre válásnak is.

Amint a fentiekből is következik, a civil szféra "olyan közösség, amely képes racionálisan kifejezni és megvédelmezni saját érdekeit, és képes saját magát önállóan megszervezni, függetlenül az állami hierarchiától"¹⁰. Ez vonatkozik leginkább a román államhoz való viszonyát vizsgálva, ugyanis a hivatalos intézmények felett megszervezett romániai magyar civil társadalmi mozgalmak olyan hálózatokat alakítottak ki, amelyek teljesen átalakították a romániai magyarság számára az állam-társadalom reflexiós viszonyt, államfölötti kapcsolathálózattá válva a nemzeti keretből eddig nem tudott kilépni. 2002-ben éppen e kölcsönös függőségi hálózat kialakítása teszi lehetővé az emberi és anyagi erőforrások hiányában szenvedő civil mozgalmaknak a fennmaradását. Természetesen a folyamat messze nem zárult le, és az új politikai kultúra kialakítása még hosszabb időt igényel.

A romániai magyar civil szféra átrendeződése a valahová tartozás igényétől a harc eszközzé válásig jutott, az alternatív társadalmi mozgalmak ma NGO-kká fejlődtek. Nem véletlen, hogy "aki az állampolgári kezdeményezések fontosságát kívánta hangsúlyozni, az a civil társadalomról ... beszélt; aki az államtól való elhatárolódást érezte kritikusnak, az szívesebben emlegetett nem kormányzati szervezeteket; aki a nonprofit intézmény-együttes önálló szektorként való megjelenését találta fontosnak, az a harmadik szektor elnevezést szerette volna meghonosítani"¹¹. De sajnos még nem jutottunk el oda, hogy a politikai diskurzus számára is a "civil társadalom akceptálható politikai program"¹² legyen. Ebben az állapotban van a romániai magyar civil szféra, amely az elmúlt tizenkét esztendőben

hatalmas utat járt be, a fejlődésben voltak megtorpanások és szárnyalások, vannak egekbe mutató eredmények és lesújtó bukások, lehet vitázni azon, hogy mennyire rossz, hogy ennyire kevés szervezet tud ma meglenni, avagy éppen örvendetes, hogy a legéletképesebbek ma már reális igényeket elégítenek ki. Ebben a "Civiliadában" a menetrendek indulás után alakulnak, és minden utazó maga készíti el, természetesen az adott kereteken belül. És bármennyire hiszünk a civil társadalomban, el kell ismernünk, hogy a történelemben volt rá példa, hogy a civil társadalom nem a demokratizálódást részesítette előnyben, ugyanakkor - bár nem várható el - a politika is kifejthet demokratizáló hatást a civil társadalomra. Ez lehetne az RMDSZ feladata, azonban nem úgy, hogy civil szervezeteket hoz létre, hanem sokkal inkább biztosítja, hogy a romániai magyar civil széra saját köreit kialakíthassa, saját feltételrendszerét megteremthesse.

A legfontosabb az lenne, hogy elfogadja mindkét oldal: "a törvényesség formális védelme mögött léteznie kell az önkorlátozás informális struktúrájának és a kimondatlan szabályok kontrolljának", mert "amikor a demokratikus politikai jogokat hirtelen kiterjesztik egy korábban nem demokratikus társadalmi területre, a civil társadalom ezt követő kivirágzása különféle fajtákat fog tartalmazni, beleértve gyomokat és töviseket is a szépen öntözött kertek és gondosan nyírt pázsit mellett"¹³.

Irodalom

Almond, Gabriel A. - Verba, Sidney: *Cultura civica. Atitudini politice si democratie în cinci natiuni*. DU Style - CEU Press, Bukarest, 1996.

Bakk - Horváth - Salat: *A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában*, Magyar Kisebbség, 1999/2-3. szám, 373-391.

Bozóki András: Civil társadalom és polgárosodás. In *Konfrontáció és konszenzus*. Savaria University Press, Szombathely, 1995.

Gábor Kálmán (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. K.n., Szeged, 1992.

Kuti Éva: *Hívjuk talán nonprofitnak*. NIOK, Budapest, 1998.

Miszlivetz Ferenc: *A lehetséges határainak újrafogalmazása*. Savaria University Press, Szombathely, 1993.

Miszlivetz Ferenc: *Illusions and Realities. The Methamorphosis of Civil Society in a New European Space*. Savaria University Press, Szombathely, 1999.

Pillich László: Piramis(ok) árnyékában, avagy a polgári önépítés esélyei a mai Erdélyben. *Korunk*, 1995. november.

Salat Levente: Romániai magyar civil társadalom? *Korunk*, 1995. november.

Tocqueille, Alexis de: *A demokrácia Amerikában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.

Weber, Max: *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1987.

Whitehead, Laurence: Tekézés Bronxban: barátságtalan térközök a civil és a politikai társadalom között. In *Demokratizálódás: elmélet és tapasztalat*. XXI. Század Intézet, Budapest, 2001.

Jegyzetek

1 Miszlivetz Ferenc: *Illusions and Realities. The Methamorphosis of Civil Society in a New European Space*. Savaria University Press, Szombathely, 1999.

2 Pillich László: Piramis(ok) árnyékában, avagy a polgári önépítés esélyei a mai Erdélyben. *Korunk*, 1995. november.

3 Gábor Kálmán, 1992

4 Whitehead, Laurence: Tekézés Bronxban: barátságtalan térközök a civil és a politikai társadalom között. In *Demokratizálódás: elmélet és tapasztalat*. XXI. Század Intézet, Budapest, 2001.

5 Uo.

6 Lásd Weber, Max: *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1987.

7 Böethy Leo, neves szociológusunk szerint egy nemzet akkor asszimilálódik, ha alulmarad a hadviselésben, a népszaporulatban és a kultúrában (1927).

8 Bozóki, 1995

9 Lásd ezzel kapcsolatban: Bakk - Horváth - Salat: A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában, *Magyar Kisebbség*, 1999/2-3. szám. 373-391.

10 Mislivetz Ferenc: Látélet: Kelet-Közép-Európa sérülései (Lehetséges-e a civil társadalom önterápiája?) In.: *A lehetséges határainak újrafogalmazása*. Savaria University Press, Szombathely, 1993. 49. oldal

11 Kuti Éva: *Hívjuk talán nonprofitnak*. Budapest, 1998.

12 Mislivetz Ferenc: *Illusions and Realities. The Methamorphosis of Civil Society in a New European Space*. Savaria University Press, Szombathely, 1999.

13 Whitehead, *i. m.*

- [Somai József: Rendszert teremteni a civil szférában](#)
- [Bereczki Kinga: Hozzászólás Somai József Rendszert teremteni a civil szférában című írásához](#)
- [Bodó Barna: Civil önépítkezés](#)
- [Farkas Éva: Civilek együtt](#)
- [Farkas Miklós: Az érdekegyeztetés, érdekérvényesítési szolidaritás és partnerségi kapcsolatok kialakításának jelentősége a civil szerveződésben](#)
- [Dr. Fleisz János: Hozzászólás](#)
- [Kósa András László: A romániai magyar civil szféra természetrajzához](#)
- [Kötő József: A civil társadalom erői felszabadításának egy lehetséges útja](#)
- [Lőrincz Zsuzsanna: Hozzászólás Somai József vitaindító írásához](#)
- [Szenkovics Dezső: A civil szervezetek helye és szerepe a társadalomban](#)
- [Sebestyén István: A nonprofit szektor érdekképviseletének megoldása](#)
- [Bárdi Nándor: Önszerveződés és önreflexió a két világháború közötti magyar kisebbségtörténetben](#)
- [A Népies Irodalmi Társaság Politikai Osztályának tájékoztatója a romániai magyarság megszervezéséről és a népkisebbség helyzetének tanulmányozásáról \(1924\)](#)
- [Jancsó Benedek feljegyzése az erdélyi kulturális és társadalmi akciókról \(1926\)](#)
- [Sulyok István tervezete az EMKE átalakítására \(1926\)](#)
- [Sulyok István tervezete magyar kultúrhivatal felállítására \(1927\)](#)
- [Sulyok István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete](#)
- [Sulyok István: A magyar könyv Erdélyben](#)
- [Kovács György: Gyalogszerrel a Székelyföldön](#)
- [Constantin Iordachi: A nemzet újrarajzolt határai: A magyar "státustörvény" és Románia kettős állampolgárságra vonatkozó politikája a Moldovai Köztársaságban](#)
- [Juan J. Linz: Nemzetépítés és államépítés](#)
- [Charles Taylor: Nacionalizmus és modernitás](#)
- [Sorbán Angella - Nagy Kata: Beszélgetések a státustörvényről Erdélyben](#)
- [Veress Emőd: Végrehajtás és döntéshozás viszonya a helyi közigazgatásban. Miért beteg Romániában a helyi közigazgatás?](#)
- [Szász Alpár Zoltán: A demokrácia modelljei Romániában: a valóság számokban kifejezve](#)
- [Nagy Csongor István: A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére \(2.\)](#)

(c) Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület 1999-2004
Impresszum | Médiaajánlat | Adatvédelmi záradék